

АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КӘСІПОРЫННЫҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕ

TO THE ISSUE OF FINANCIAL STABILITY OF AGRO-INDUSTRIAL ENTERPRISE

К ВОПРОСУ О ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ

Е.Т. ШАХМАН^{*1}

Ph.D докторанты

А.С. НАРЫНБАЕВА¹

э.ғ.д., қауымдастырылған профессор

Ж.К. АЛТАЙБАЕВА²

Э.ғ.к.

¹*Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар, Қазақстан*

²*Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: narynbaeva@mail.ru*

Y. SHAKHMAN^{*1}

Ph.D student

A. NARYNBAYEVA¹

Dr.E.Sc., Associate Professor

Z. ALTAIBAYEVA²

C.E.Sc.

¹*Innovative University of Eurasia, Pavlodar, Kazakhstan*

²*Toraighyrov university, Pavlodar, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: narynbaeva@mail.ru*

Е.Т. ШАХМАН^{*1}

докторант Ph.D

А.С. НАРЫНБАЕВА¹

д.э.н., ассоциированный профессор

Ж.К. АЛТАЙБАЕВА²

К.Э.Н.

¹*Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Казахстан*

²*Торайғыров университет, Павлодар, Казахстан*

**электронная почта автора: narynbaeva@mail.ru*

Аңдатпа. **Мақсаты** – басқарушылық шешімдер қабылдау кезінде агроөнеркәсіптік кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығының кейбір аспектілері қарастырылады. Бұл ақпаратты кешенді экономикалық талдау және бейресми бағалау сияқты екі бағыт бойынша ұсыну ұсынылады. Өдістер – жүйелік тәсіл, статистикалық-экономикалық, абстрактілі-логикалық, экономикалық-математикалық модельдеу. **Нәтижелер** – егжей-тегжейлі жан-жақты зерттеудің қорытынды көрсеткіштері арасында логикалық байланыстың жалпыланған схемасы жасалған. Қаржылық ресурстардың жай-күйінің индикаторлары, онда ұйымдық құрылым ақшаны еркін басқара отырып, өнімді өндіру мен сатудың үздіксіз процесін қамтамасыз етеді, тест сұрақтары бойынша қызметтер алынған оң жауап нұсқаларының үлесі бойынша белгілі бір тәртіппен саралау ұсынылады. Кәсіпорынның қаржылық стратегиясының рейтингісінің негізгі кезеңдері оның салалық ерекшеліктерін және тұтастай аграрлық секторды ескере отырып қорытындыланған. Ауылшаруашылық қызметіндегі ықтимал қауіптер және олардың салдары анықталған. **Қорытындылар** - кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығының ең маңызды белгілері: оның сыртқы және ішкі факторлардың жұмыс істеуінің қаржылық-экономикалық процестеріне теріс әсеріне қарсы тұру қабілеті; тұрақтылық, яғни өндіріс, сату және қаржыландырудың үздіксіздігін сақтау мүмкіндігі; төлем қабілеттілігі және инвестициялық әлеуеті болады. Кәсіпорынның қаржысын басқарудың өзекті міндеті қаржылық тепе-теңдікті сақтауға стратегиялық көзқарас болып табылады. Авторлар

қаржылық менеджменттің тиімділігін анықтау сияқты мәселелерге назар аударады. Кәсіпорынды ұтымсыз басқару қаржы қаражатының жетіспеуіне, артық қаржылық орнықтылық-оның шығыстарының ұлғаюына әкелуі мүмкін.

Abstract. *Purpose* - some aspects of financial stability of agro-industrial enterprise when making managerial decisions is considered. It is proposed to present this information in two directions, such as a comprehensive economic analysis and unformalized assessment. *Methods* - a systematic approach, statistical and economic, abstract-logical, economic and mathematical modeling. *Results* - a generalized scheme of the logical connection between final indicators of a detailed comprehensive study was compiled. Indicators of the state of financial resources, in which the organizational structure, freely maneuvering with money, ensuring an uninterrupted process of production and sale of products, services on test questions is recommended to be ranked in a certain order according to the proportion of positive answers received. The main stages of rating of financial strategy of an enterprise are summarized, taking into account its industry characteristics and agricultural sector as a whole. Potential risks in agricultural activities and their consequences have been identified. *Conclusions* - the most significant signs of the financial stability of an enterprise have been identified: its ability to counteract the negative impact of external and internal factors on financial and economic processes of functioning; stability, that is, the ability to maintain the continuity of production, sales and financing; solvency and investment potential. The actual task of enterprise finance management is a strategic approach to maintaining financial balance. The authors pay attention to such issues as identifying the effectiveness of financial management. Irrational management of an enterprise can lead to a shortage of financial resources, excessive financial stability - to increased costs.

Аннотация. *Цель* – рассмотрены некоторые аспекты финансовой устойчивости агропромышленного предприятия при принятии управленческих решений. Предлагается данную информацию представлять по двум направлениям, таким как комплексный экономический анализ и неформализованная оценка. *Методы* – системного подхода, статистико-экономический, абстрактно-логический, экономико-математического моделирования. *Результаты* – составлена обобщенная схема логической связи между итоговыми показателями детального всестороннего исследования. Индикаторы состояния финансовых ресурсов, при котором организационная структура, свободно маневрируя денежными средствами, обеспечивая бесперебойный процесс производства и реализации продукции, услуг по тестовым вопросам рекомендовано ранжировать в определенном порядке по доле полученных позитивных вариантов ответов. Обобщены основные этапы рейтинга финансовой стратегии предприятия, с учетом его отраслевых особенностей и аграрного сектора в целом. Определены потенциальные риски в сельскохозяйственной деятельности и их последствия. *Выводы* – выделены наиболее существенные признаки финансовой устойчивости предприятия: способность его противодействовать негативному влиянию внешних и внутренних факторов на финансово-экономические процессы функционирования; стабильность, то есть возможность сохранять непрерывность производства, сбыта и финансирования; платежеспособность и инвестиционный потенциал. Актуальной задачей управления финансами предприятия является стратегический подход к сохранению финансового равновесия. Авторы уделяют внимание таким вопросам, как выявление эффективности финансового менеджмента. Нерациональное управление предприятием может привести к нехватке финансовых средств, избыточная финансовая устойчивость – к увеличению его расходов.

Түйінді сөздер: ауыл шаруашылығы кәсіпорындары, қаржылық тұрақтылық, тестілік бағалау, экономикалық қатынастар, бизнес саласындағы бәсекелестік, инвестициялық тартымдылық, экономикалық-математикалық модельдеу.

Key words: agricultural enterprises, financial stability, test assessment, economic relations, business competition, investment attractiveness, economic and mathematical modeling.

Ключевые слова: сельскохозяйственные предприятия, финансовая устойчивость, тестовая оценка, экономические отношения, конкуренция в сфере бизнеса, инвестиционная привлекательность, экономико-математическое моделирование.

Кіріспе. Қазақстан мен әлемдегі экономикалық жағдайды дамытудың қазіргі күрделі және тұрақсыз жағдайында аграрлық бизнеспен айналысатын және онымен бай-

ланысты кәсіпорындар өз ісінің өміршеңдігін қамтамасыз ету жолдарын іздеуге мәжбүр. Тиімді басқару шешімдерін қабылдау үшін кәсіпорынның жағдайын жүйелі түрде

83

бағалау және талдау маңызды. Қазақстандық ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының қаржылық тұрақтылығының мәселелері әсіресе өзекті болып табылады, өйткені олар ауыл шаруашылығы өндірушілерінің және онымен байланысты бизнестердің ғана емес, сондай-ақ елдің азық-түлік қауіпсіздігін де айқындайды [1].

Экономикалық дамудың белгісіздігінің қазіргі жағдайында қаржылық тұрақтылық көрсеткіштерін зерттеу экономикалық жағдайды жақсартуға және ауыл шаруашылық тауар өндірушілерінің банкроттығын болдырмауға көмектесетін шараларды қабылдауға мүмкіндік береді. Қаржылық тұрақтылықты бағалау нәтижелері істердің ағымдағы жай-күйін, басшыларға қазіргі және әлеуетті инвесторлар үшін инвестициялық және қаржылық даму әлеуетін көрсетеді, осы мәселелер бойынша басқарушылық шешімдер қабылдау үшін ақпараттық негіз болып табылады [2].

Кешенді экономикалық талдау қаржылық тұрақтылықты бағалауды қамтиды және дағдарыстық даму, инвестициялық тартымдылық, іскерлік өміршеңдік белгілеріне қатысты ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын диагностикадан өткізу құралы болып табылады [3]. Бұл ретте оларды пайдалануды және алынған нәтижелерді түсіндіруді ауыртпалық үшін бағалауға оңтайлы тәсілдерді таңдау проблемасы болады. Зерттеудің мақсаты осындай бағалау негізінде қабылданатын басқару шешімдерінің тиімділігін ақпараттық қамтамасыз ету үшін, ауыл шаруашылығы ерекшеліктерінің ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының қаржылық тұрақтылығын бағалауға әсерін қарастыру болып табылады.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Зерттеуді орындау кезінде зерттеудің жалпы ғылыми және экономикалық әдістері қолданылды: жалпылау, логикалық және кешенді тәсілдер, топтау, талдау және салыстыру. Осы әдістерді қолдану негізгі ережелерді ашып, жүйелі түрде ұсынуға және ұсынылған зерттеудің мақсатына қол жеткізуге мүмкіндік берді.

Осылайша, отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектерін зерттеу ауыл шаруашылық қызметімен байланысты негізгі салалық ерекшеліктер мен тәуекелдерді жинақтап, анықтауға мүмкіндік берді. Зерттеудің логикалық және жан-жақты тәсілдері кәсіпорынның жан-жақты экономикалық талдауының деңгейлері мен көрсеткіштерінің өзара байланысын құруға мүмкіндік берді. Топтау әдісінің көмегімен кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын формальді

емес бағалау үшін тест сұрақтарының деңгейлері жасалды. Талдау және салыстыру арқылы қаржылық тұрақтылықты бағалаудың әртүрлі тәсілдерінің негізгі кемшіліктері мен мүмкіндіктерін анықтады. Ал бейнелеп сипаттау әдістің көмегі арқылы осы тәсілдердің сипаттамасы берілген.

Зерттеуге арналған ақпараттық материал ретінде классикалық экономика ғалымдарының теориялық еңбектері, анықтамалық деректер мен аналитикалық шолулар, мерзімді басылымдар, интернет-ресурстар, отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми зерттеулері, кәсіпорындардың қаржылық тұрақтылығын бағалау бойынша мамандардың қолданатын практикасы болып табылады.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығы өнімдерін өндіру үшін бірнеше ай, кейде жылдар қажет. Өсімдік шаруашылығында өнімді шығарумен жабылмайтын шығындардың артық өсуі байқалады: олар бірінші жартыжылдықта артып, екіншісінде азаяды. Дайын өнімнің шығуы және оны сату үшінші тоқсанда басталады. Сондықтан шығындар 20 тамызға дейін үнемі өсіп отырады, содан кейін олар төмендей бастайды және алдағы жылдардағы егін жинауға дайындалу жұмыстарына байланысты егін жиналғаннан кейін қайтадан өседі.

Өнімнің шығындары мен шығуындағы маусымдық ауытқулар ақша айналымына әсер етеді: үшінші кезеңде сатудан түскен түсім біркелкі емес, ал ең аз шығын ең көп шығындар кезеңінде болады. Мал шаруашылығында өндірістік процестер ауа райына біршама аз байланысты, бірақ оны қамтамасыз ету үшін жемшөп базасы, барлық өсімдік шаруашылығы сияқты қауіптерге ұшырауы мүмкін [4].

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, ауыл шаруашылық кәсіпорының қаржылық тұрақтылығына байланысты басқарушылық шешімдер қабылдау кезінде ауыл шаруашылық құралдарының тізбегінің келесі ерекшеліктерін ескеру қажет:

- өсімдік және мал шаруашылығындағы ұзақ технологиялық процестік салдардан қаражаттың баяу айналымдылығы;
- ірі мөлшерде өндіріс қорларын құру қажеттілігі (тұқым, тыңайтқыш, биологиялық өнімдер, жем және т. б.);
- сатып алу бағаларымен анықталып алынған өнімді бір мезгілде сату нысанында өндірістік процесс аяқталғаннан кейін қайтарылатын шығындардың біртіндеп және біркелкі емес өсуі;
- табиғи жағдайлардың әсері (ауа

райы, климат, жердің сапасы); ауқымды сақтандыру қорларын құруды талап етеді;

- ішкі айналымның үлкен үлес салмағы (қаражаттың едәуір бөлігі шаруашылықтың өзінде өндіріледі, сондықтан өндірілген өнімнің басым бөлігін кәсіпорынның өзі тұтынады) [5].

Бұл ерекшеліктер экономикалық тәуекелдерді арттырады. Мұндай тәуекелдердің пайда болу себептерін: ресурстардың жетіспеушілігі, жекелеген оқиғаларды алдын ала болжай алмау (табиғи апаттар, ка-

рантиндік іс-шаралар және т.б.), бәсекелестердің мақсатты түрде қарсы тұруы, бірден бірнеше мақсатқа жету қажеттілігі, ақпараттың болмауы және дұрыс еместігі, басшының психологиялық сипаттамалары (тәуекелге бейімділік, жағдайды бағалай алмау, импульсивтілік) және қызметкерлердің көсіби даярлығының болмауы [6].

1 кестеде келтірілген ауыл шаруашылығындағы негізгі ықтимал қауіптерді қарастырамыз.

1 кесте – Ауыл шаруашылығы қызметіндегі ықтимал коммерциялық тәуекелдер және олардың салдары

Тәуекел түрі	Ықтимал салдары
1. Дайындық кезеңі	
Тұқым сақтауға арналған қойма алаңдарының болмауы	Қосымша күрделі салымдар
Ауыл шаруашылығы техникасына техникалық қызмет көрсету үшін орынның болмауы	Дала жұмыстарының мерзімінің бұзылуы
2. Ұйымдастыру кезеңі	
Егістіктердің арамшөптермен ластануы	Жобаның қымбаттауы
Мелиорациялық жүйені қалпына келтіру қажеттілігі	Қалпына келтіру жұмыстарына қосымша шығындар
Ауыл шаруашылығы техникасын, тұқымдар мен төлдерді уақтылы жеткізбеу	Жобаны іске асыру мерзімдерінің бұзылуы
ЖЖМ, тыңайтқыш және өндірушілер мен жеткізушілер жеткізетін ауыл шаруашылығы техникасына бағаның өсуі	Қосымша инвестициялар қажеттілігі
Жас жануарларға арналған бастапқы жемшөп базасының болмауы	Мал өлімі есебінен шығындар
3. Қызмет ету кезеңі: қаржылық-экономикалық тәуекелдер	
Толық жүктеу үшін айналым қаражатының жетіспеушілігі	Тиімділіктің төмендеуі, пайданың төмендеуі
Өнімді сату көлемін арттырған бәсекелестердің бағаның төмендетуі	Нарық сегментінің бір бөлігін жоғалту
Нарықты ұқсас өнімдермен және бәсекелестермен қанықтыру	Өткізу мәселелері
Ауыл шаруашылығы техникасының жаңалығы және ауыл шаруашылығы жұмыстарын ұйымдастыру технологиясы	Көлемдердің төмендеуі
Жабдыққа техникалық қызмет көрсету және жөндеу қажеттілігі	Шығындардың жоспарланбаған өсуі
4. Қызмет ету кезеңі: Әлеуметтік және экологиялық тәуекелдер	
Білікті мамандардың жетіспеушілігі	Жинақтау шығындарын ұлғайту
Жұмыс істеушілердің еңбек және тұрмыс жағдайларын жасау	Қосымша шығындар
Топыраққа ЖЖМ түсуі	Өзіндік құнның қымбаттауы

Ауыл шаруашылығы өндірушілерімен шарттық экономикалық қатынастардың басты негізін сақтау үшін ауыл шаруашылығы өндірісінің барлық тәуекелдерін дұрыс бағалау және көздеу қажет.

Ауыл шаруашылық кәсіпорының қаржылық тұрақтылық деңгейіне байланысты мәселелер бойынша басқарушылық шешім қабылдауға арналған ақпаратты екі бағытта қарау ұсынылады:

* аграрлық кәсіпорынды кешенді экономикалық талдау;

* ауыл шаруашылығы өндірушісін формальді емес бағалау.

Аграрлық ұйымның қаржылық тұрақтылығын кешенді бағалау нақты шаруашылық жүргізуші субъектіні немесе ауыл шаруашылығында жұмыс істейтін ұйымдардың бір тобын экономикалық талдаудың әртүрлі құрылымдық-логикалық блоктарының көрсеткіштерін пайдалана отырып, әр түрлі дәрежеде егжей-тегжейлі жүргізілуі мүмкін.

Аграрлық кәсіпорынды кешенді бағалау өсімдік шаруашылығы мен мал шаруа-

шылығы өнімдерінің өндірісін талдау, өзіндік құнын талдау және оны төмендету резервтерін айқындау, еңбек ресурстары мен еңбекақы төлеуді талдау, негізгі құралдар мен жер ресурстарын пайдалануды талдау, пайда мен рентабельділікті арттыру резервтерін айқындай отырып, өнімді пайдалануды талдау, қаржылық жай-күй мен қаржылық тұрақтылықты талдау сияқты көрсеткіштер блоктарын зерделеуді қамтиды.

Мамандар ауыл шаруашылық кәсіпорнының тиімділігі туралы объективті түсінікті астық өнімділік пен өнімділік, бірнеше жылдар бойы сату көлемі туралы деректерді талдау негізінде, сондай-ақ өндірістің техни-

калық жарақтану деңгейі бойынша ала алады [7].

Бұл көрсеткіштер жүйесіндегі маңызды элемент қаржылық тұрақтылықты талдау болып табылады, оны бір жағынан өндірістік және қаржылық қызметті кешенді талдаудың ажырамас бөлігі ретінде қарастыруға болады, екінші жағынан, қаржылық тұрақтылық кешенді экономикалық талдаудың салыстырмалы түрде оқшауланған бағыты бола алады. Кешенді талдаудың әртүрлі деңгейлерінің жүйесін және оның өзара байланыстағы көрсеткіштерін келесі 1 суретте қарастыруға болады.



1 сурет – Аграрлық кәсіпорындарды кешенді экономикалық талдау логикасы

Қазіргі уақытта қаржылық тұрақтылық деңгейі инвестициялық тартымдылықтың, несиелік қабілеттіліктің және кәсіпорынның өміршеңдігі мен табыстылығын сипаттайтын басқа индикаторлардың қандай да бір деңгейін қамтамасыз ете отырып, болашақта шаруашылық қызметтің барлық

тараптарына айтарлықтай әсер етеді [8].

Шаруашылық жүргізуші субъектінің қаржылық-экономикалық қызметінің ең жалпылама сипаттамасы ретінде қаржылық тұрақтылықты кешенді бағалау туралы айта отырып, оны 2 суретте көрсетілген екі аспектіде қарастыру керек.



2 сурет – Ауыл шаруашылығы кәсіпорнының қаржылық тұрақтылығын кешенді бағалау схемасы

Формальді емес бағалау негізінде шаруашылық жүргізуші субъектінің ағымдағы қаржылық жағдайы туралы ақпаратты алу және кейіннен өңдеу үшін ұйымның басқарушы персоналына қатысты тест сұрақтарын пайдалану қарастырылады. Сұрақтар кәсіпорынның қаржылық қызметінің әртүрлі аспектілерін қамтуы мүмкін, бұл жалпы алғанда қаржылық жағдайдың тұрақтылық деңгейіне жалпы, жан-жақты баға беруге мүмкіндік береді. Талдаудың осы түрінің артықшылықтарына жеделдікті, сондай-ақ сауалнама арқылы алынуы мүмкін кейбір ақпарат қолданыстағы заңнамаға байланысты да, оны әртүрлі себептер бойынша көрсетпеу салдарынан да жарияланған есептілік нысандарында болмауы мүмкін екенін жатқызуға болады. Кемшілігі болып субъективизм немесе теріс қылықтарды жасыру мақсатында ақпаратты әдейі жалған ұсыну болады [9].

Сонымен бірге, шаруашылық жүргізуші субъектінің қаржылық тұрақтылық деңгейіне қатысты тест сұрақтары маңыздылық деңгейінде және сәйкесінше ұйымның негізгі функцияларын, яғни оның қаржылық тұрақтылығын орындау қабілетіне әсер ету дәрежесінде айтарлықтай өзгеруі мүмкін. Атап айтқанда, "үш айдан астам мерзімі өткен кредиторлық берешек бар ма?" деген сұраққа оң жауап несие қабілеттілігіне кү-

мәндануға негіз береді. Тест сұрақтарының келесі негізгі топтарын бөлуге болады:

- тест сұрақтары, ондағы теріс жауап шаруашылық жүргізуші субъектінің қаржылық тұрақтылығының деңгейін айтарлықтай дәрежеде бағалауға мүмкіндік береді;
- теріс жауап белгілі бір жағдайларда коммерциялық ұйымның қаржылық тұрақтылық деңгейі туралы алдын ала қорытынды жасауға мүмкіндік беретін тест сұрақтары;
- тест сұрақтары, ондағы теріс жауап қаржылық тұрақтылық деңгейіне аз әсер етеді.

Мұндай тест сұрақтарын қолдану әр түрлі қосымша және қосалқы зерттеулер үшін, сондай-ақ негізгі аналитикалық ақпарат болмаған немесе айтарлықтай болмаған кезде ұсынылады.

Ұсынылған топтардың әрқайсысына сәйкес келетін тест сұрақтары 2 кестеде келтірілген.

Осы немесе басқа мақсатты орнатуды көрсететін сұрақтар шеңбері едәуір кеңейтілуі немесе тарылуы мүмкін екенін ескеріңіз. Қаржылық тұрақтылықты формальді емес негізде кешенді бағалау әдістемесі тесттерге оң жауаптар қаржылық тұрақтылықтың жоғары деңгейін көрсетеді, бірақ қажет болған жағдайда екінші және үшінші деңгейдегі тест сұрақтарына жауаптарды талдау қажет. Бірінші деңгейдегі сұрақтарға теріс жауаптар қаржылық тұрақтылықтың

төмендігін көрсетеді. Бұл жағдайда нақты көрсеткіштерді есептеу негізінде формальды бағалау қажет немесе талданып отырған

кәсіпорынға қатысты теріс басқарушылық шешім қабылдауға тура келеді.

2 кесте – Коммерциялық ұйымның қаржылық тұрақтылығын формальды емес кешенді бағалау тестілері

Атауы	Оң жауап
1 Деңгей	
Үш айдан астам мерзімі өткен кредиторлық берешек бар ма?	Жоқ
Салық және өзге де фискалдық органдар тарапынан мүлктік шағымдар бар ма?	Жоқ
Өндірістік және коммерциялық қызмет негізінен меншікті және оған теңестірілген қаражат есебінен қаржыландырыла ма?	Иә
Ұзақ уақыт бойы қарыз қаражаты мөлшерінің белгіленген лимиттерден асып кетуі бар ма?	Жоқ
Айналым қаражаттарының созылмалы жетіспеушілігі бар ма?	Жоқ
Барлық қажетті құжаттама болған кезде банктің шаруашылық жүргізуші субъектіге кредит беруден бас тартуы орын алды ма?	Жоқ
2 Деңгей	
Меншік иелерінің құрылтайшылардан шығуы бар ма?	Жоқ
Дайын өнімді сату арналарының кеңеюі байқалады ма?	Иә
Сатылатын өнімдердің ассортименті мен сапасы тұтынушылардың қалауына сәйкес кеңейе ме?	Иә
Ұзақ уақыт бойы оң таза ақша ағынына қолдау көрсетіле ме?	Иә
Қызметтің созылмалы тиімсіз сегменттері бар ма?	Жоқ
Мерзімі өткен кредиторлық берешек бар ма?	Жоқ
3 Деңгей	
Соңғы уақытта негізгі контрагенттердің шығып кетуі бар ма?	Жоқ
Активтерді анықтамалық (нарықтық) құны бойынша түгендеу және қайта бағалау жүйелі түрде жүргізіле ме?	Иә
Ұйымдастырушылық немесе басқа себептермен өндіріс процесінде ақаулар болды ма?	Жоқ
Басқару аппаратының негізгі қызметкерлері арасында кадрлардың ауысу коэффициенті жоғары ма?	Жоқ
Басшылықтың пікірінше, тиімсіз ұзақ мерзімді келісімдер бар ма?	Жоқ
Тұтастай алғанда ұйымға немесе оның бөлімшелері үшін саяси қауіп бар ма?	Жоқ

Егер жауаптардың 80-дан 100%-ы ұсынылған жауаптарға сәйкес келсе, онда сіз ұйымның қаржылық тұрақтылығын өте жоғары деп бағалай аласыз. 50% және одан да көп оң жауаптар болған кезде қаржылық тұрақтылықты жоғары деп тануға болады. 25-50% – төмен қаржылық тұрақтылық, егер жауаптардың 25%-дан аз оң нәтижеге сәйкес келсе, онда шаруашылық жүргізуші субъектінің қаржылық тұрақтылығы өте төмен деңгейде. Бұдан басқа, қаржылық орнықтылықты формальды емес кешенді бағалау талданып отырған ұйымға қатысты тәуелсіз сарапшылардың, қор және тауар нарықтары жөніндегі мамандар мен талдаушылардың консультацияларын, салық қызметтері қызметкерлерінің, іскерлік әріптестердің құзыретті пікірлерін қамтуы мүмкін.

Формальды бағалау негізінде, яғни ұйымның қаржылық жағдайының тұрақтылық дәрежесін сипаттайтын аналитикалық көр-

сеткіштер жиынтығын пайдаланып рейтингтік бағалау әдісі жүзеге асырылады, кейіннен бірқатар талданатын ұйымдар немесе бір шаруашылық жүргізуші субъект үшін бірнеше жылдарға қаржылық тұрақтылық деңгейінің критериялды мәні болып табылатын интеграцияланған көрсеткішті табады.

Ұйымның қаржылық тұрақтылығы көптеген көрсеткіштерді анықтайды: төлем қабілеттілігі, өтімділік, кірістілік, белсенділік, ақша ағындарының қозғалыс сипаты және басқалар. Бұл көрсеткіштердің кейбіреулері басқалардың нашарлауы аясында жақсаруы мүмкін. Мысалы, іскерлік белсенділік көрсеткіштерінің жақсаруы өз айналым қаражатының жоғалуына байланысты болуы мүмкін. Сатудың рентабельділігі жоғары деңгейге ие болуы мүмкін, бірақ жоғары операциялық және іске асырылмаған немесе төтенше шығындарға байланысты ұйым теріс қаржылық нәтижеге ие.

Осылайша, қаржылық тұрақтылықты неғұрлым сенімді және объективті кешенді бағалауды қызметті салыстырмалы бағалау үшін неғұрлым кең таралған көп өлшемді талдау (рейтингтік бағалау) көмегімен алуға болады.

Ұйымның қаржылық тұрақтылығын кешенді бағалаудың негізгі кезеңдері:

- қаралып отырған уақыт кезеңі үшін қажетті ақпаратты жинау және талдамалық өңдеу;

- талдау жүргізу кезінде пайдаланылатын көрсеткіштер жүйесінің негіздемесі;

- қаржылық тұрақтылықтың интегралдық көрсеткішін есептеу және түсіндіру;

- рейтинг бойынша ұйымдардың жіктелуі [3].

Сондай-ақ, бағалаудың өзіндік әдістері ұсынылады, олар жеткілікті дәлдікпен және ауыл шаруашылық кәсіпорнының өміршеңдігін бизнес сапасымен бірге кәсіпорын басшысының жеке сипаттамаларын бағалау арқылы анықтауға болатындығын дәлелдейді [10]. Бұл бағалау шағын ауыл шаруашылығы кәсіпорындарына, шаруа (фермер) қожалықтарына қатысты пайдаланылуы мүмкін деп болжаймыз.

Ауыл шаруашылық кәсіпорнын несиелеу үшін бағалау кезінде экономикалық-математикалық модельдеуді де қолдануға болады, оның көмегімен нақты жағдайлар үшін оңтайлы өндірістік бағдарламалар жасалады және несиенің мүмкін сомалары анықталады. Алайда, бұл әдістің кемшіліктері бар. Мысалы, әр түрлі жағдайларға байланысты оңтайлы өндірістік бағдарлама әрдайым орындала бермейді, бірақ кем дегенде бір элементтің бұзылуы тиімді көрсеткіштердің өзгеруіне әкеледі.

Қорытынды. 1. Ауыл шаруашылығы кәсіпорнын бағалаудың көрсетілген тәсілдерінің әрқайсысы өзінше тиімді болып табылады. Кәсіпорын басшысының жеке сипаттамаларын формальді емес бағалау мен бағалаудың пайдасына есептелген қаржылық коэффициенттер бұрынғы жағдайды көрсетеді, ал қалдықтар туралы мәліметтер қызметтің тек кейбір аспектілерін, негізінен айналым қаражатын сипаттайды, бірақ дамуы болжамайды. Алайда, мұндай бағалау іс жүзінде өте сирек қолданылады және өздігінен емес, қаржылық көрсеткіштермен бірге.

2. Қаржы коэффициенттерін сандық бағалауды жүргізе отырып, ауыл шаруашылығы қызметін бағалауды жүзеге асыру бастапқы ақпараттың тұтас кешені негізінде кәсіпорынның экономикалық әлеуеті туралы объективті қорытынды қалыптастыруға мүмкіндік береді [11]. Егер ол кәсіпорынды бас-

қару сапасын бағалаумен және қызметтің сыртқы жағдайларын бағалаумен толықтырылса, мұндай бағалау объективті болады.

Сонымен қатар келесі болжануда: кәсіпорынды басқару сапасын бағалау бухгалтерлік және қоймалық есепке алуды ұйымдастыру деңгейі, кадрлардың тұрақтамауы, кәсіпорын басшылығының білімі мен біліктілігінің бизнес талаптарына сәйкестігі және т.б. туралы инвесторлардың пікірін қалыптастыруға бағытталған; кәсіпорын қызметінің сыртқы жағдайларын бағалау өнімді өткізуді, нарықтық конъюнктураның өзгеру үрдістерін, ауыл шаруашылығы бизнесі саласындағы бәсекелестік деңгейін зерттеуді қамтиды.

3. Ауыл шаруашылық кәсіпорнының қаржылық тұрақтылығын бағалау онымен экономикалық ынтымақтастық туралы шешім қабылдауға негіз болып табылады.

Әдебиет тізімі

[1] Тиреуов, К.М. Эффективность функционирования аграрного сектора Республики Казахстан / К.М.Тиреуов, У.К. Керимова, С.А.Турекулов //Проблемы агросырынка. – 2020. –№3. - С. 116-122. DOI: 1046666/2020-2708-9991.14.

[2] Утибаева, Г.Б. Анализ устойчивости производства зерна статистическими методами / Г.Б.Утибаева, Б.С.Утибаев, К.Т. Алёнова //Проблемы агросырынка. – 2019. –№1. - С. 129-136.

[3] Утибаев, Б.С. Комплексный экономический анализ: учеб. /Б.С.Утибаев, К.Т.Алёнова, Д.Т. Ахметова, А.К.Байдаков А.К., Г.Б. Утибаева, Р.М.Жунусова. - Астана: КАТУ им.С.Сейфуллина, 2016. – 232 с.

[4] Нарынбаева, А.С. Развитие аграрного рынка как фактор роста конкурентоспособности экономики Казахстана / А.С. Нарынбаева, Е.Т. Шахман // Проблемы агросырынка.- 2021.- №1.-С.91-100.DOI:1046666/21-1-2708-9991.11.

[5] Керімбек, Ф.Е. Проблемы повышения конкурентоспособности агропромышленного производства / Ф.Е.Керімбек, Р.Б.Сартова, Д.З.Айгужинова // Проблемы агросырынка. – 2016. – № 3.- С. 35-39.

[6] Шеремет, А.Д. Анализ и диагностика финансово-хозяйственной деятельности предприятия: учеб. /А.Д. Шеремет.- М.: ИНФРА-М, 2017. - 374 с.

[7] Утибаев, Б.С. Оценка финансовых результатов сельскохозяйственных предприятий и использования ими займов. /Б.С. Утибаев, Р.М. Жунусова //Вестник университета «Туран». – 2020. – №1. - С. 177-182.

[8] Попова, А.В., Глупак, А.С. Методика оценки экономической устойчивости внешне-торговых сельскохозяйственных предприятий

[11] Гакельберг, Т.Б. Экономическая оценка развития аграрного сектора экономики Республики Казахстан// Комплексное развитие сельских территорий и инновационные технологии в агропромышленном комплексе: Матер. Междунар. заочной науч.-методич. и практ. конф.-Новосибирск, 2018.-С.58-63.

[5] Kerimbek, F.E. & Sartova, R.B. & Aiguzhinova, D.Z. (2016). Problemy povyshenija

[11] Gakel'berg, T.B. Jekonomicheskaja ocenka razvitiya agrarnogo sektora jekonomiki Respubliki Kazahstan. Kompleksnoe razvitie sel'skih territorij i innovacionnye tehnologii v agropromyshlennom komplekse [Economic assessment of the development of the agrarian sector of the economy of the Republic of Kazakhstan. Integrated development of rural areas and innovative technologies in the agro-industrial complex]. *Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. - Materials of the Intern. scientific-practical conf.* Novosibirsk, 2018, pp. 58-63 [in Russian].

Нарынбаева Айна Сериковна; экономика ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессоры; «Бизнес және басқару» кафедрасының профессоры; Инновациялық Еуразия

университеті; 140000 М. Горький көш., 102/4, Павлодар қ., Қазақстан; e-mail: narynbaeva@mail.ru;
https://orcid.org/ 0000-0002-6700-2030

Алтайбаева Жанат Калеловна; экономика ғылымдарының кандидаты; «Қаржы және есеп» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; Торайғыров университеті; 140008 Ломов көш., 64, Павлодар қ., Қазақстан; e-mail: zhanat.ka@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3058-6965>

Information about authors:

Shakhman Yertargyn - **The main author**; Ph.D student of Department of Business and Management; Innovative University of Eurasia; 140000 M. Gorky str., 102/4, Pavlodar, Kazakhstan; e-mail: shakhman2015@mail.ru; [https://orcid.org/ 0000-0002-0457-2247](https://orcid.org/0000-0002-0457-2247)

Narynbayeva Aina; Doctor of Economic Sciences, Associated Professor; Professor of the Department of Business and Management; Innovative University of Eurasia; 140000 M. Gorky str., 102/4, Pavlodar, Kazakhstan; e-mail: narynbayeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6700-2030>.

Altai Bayeva Zhanat, Candidate of Economic Sciences; Associate Professor of the Department of Finance and Accounting; Toraigyrov University; 140008 Lomov str., 64, Pavlodar, Kazakhstan; e-mail: zhanat.ka@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3058-6965>

Информация об авторах:

Шахман Ертарғын Тойғанұлы - **основной автор**; докторант Ph.D кафедры «Бизнес и управление»; Инновационный Евразийский университет, 140000 ул. М. Горького, 102/4, г.Павлодар, Казахстан; e-mail: shakhman2015@mail.ru; [https://orcid.org/ 0000-0002-0457-2247](https://orcid.org/0000-0002-0457-2247).

Нарынбаева Айна Сериковна; доктор экономических наук, ассоциированный профессор; профессор кафедры «Бизнес и управление»; Инновационный Евразийский университет; 140000 ул. М. Горького, 102/4, г.Павлодар, Казахстан; e-mail: narynbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6700-2030>, моб. тел. + 77017599342.

Алтайбаева Жанат Калеловна; кандидат экономических наук; ассоциированный профессор кафедры «Финансы и учет»; Торайгыров университет; 140008 ул. Ломова, 64, г. Павлодар, Казахстан; e-mail: zhanat.ka@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3058-6965>.